

Острого і козацтво

Ведучий рубрики **Микола МАНЬКО**, директор Державного історико-культурного заповідника Острога

Острогу належить помітне місце в історії українського козацтва й оцолованої ним національно-визвольної боротьби.

Князь К. І. Острозький на початку XVI ст. одним із перших оцінив військове значення козацтва в боротьбі з ординськими набігами. У складі надвірного війська князя Острозьких носли службу та відзначалися в боях козацькі сотні. У липці на народній переказі ввійшов епізод із 1578 р. про подвиг козаків на чолі з отаманом Султаном П'ятигорцем, що героїчно загинули в бою з ординцями на підступах до Острога. Імена острожан бачимо, почесані за 1570-х р.р., у перших реєстрах Війська Запорозького.

1590-і рр. були епохою перших козацьких воєн, коли молодий козацький стан виступив проти великого магнатського землеволодіння, що проєнкало в Наддніпрянщині, і зробив спробу поширити свій політичний вплив на західні землі. Василь-Костянтин Острозький і його старший син Януш – відомі, київські і волинські вояводи – очолили війська українських магнатів, що виступили проти козацького загону гетьмана Криштофа Косинського і взимку 1593 р. завадали їм поразки під П'яткою. Симон Пекалід описав ці події у латиномовній повісті «Про війну острозьку» (1600 р.). Відносна князі Острозькі зберігали свої власні інтереси та політичні плани щодо козацтва і були прихильниками компромісу у стосунках з цією потужною силою.

Найстрашнішою податтю наступної козацької війни 1594 – 1596 рр. став острожанин Северин Наливайко, колишній сотник княжого надвірного війська й організатор козацьких загонів для відної ординців, рідний брат видатного діда Острозької академії священика Дем'яна Наливайка. Оцоловано ним повстання охопило величезні простори Волині, Поділля, Білорусії, Наддніпрянщини, співіпаши в часі з релігійною боротьбою навколо Берестейської унії. Прихизтно, що глава роду Острозьких – визаний вождь православних Речі Посполитої – ухилився від участі в боротьбі з ко-

зацтвом, а польська королівська влада підозрювала князя Василя-Костянтина у таємній співпраці з Наливайком. Відома, що старший брат козацького ватажка Дем'ян під час повстання карував загонами, що нагадали на маєстності волинян – прихильників унії. Мученицька смерть Северина Наливайка, четвертованого у Варшаві 11 квітня 1597 р. після поразки повстання (народна традиція подає переказ про його спалення жнивцем у мідному бую), як і попередня кривава розправа польської шляхти над повстанцями, що вже склали зброю, під Солоничкою на Полтавіщині, були передвісниками непримиренного антагонізму цих двох сил, що означили у наступному столітті долю України і Польщі.

Найвдатнішим полководцем, дипломатом, військово-політичним організатором козацтва став випускник Острозької академії (острозький період його життя припадає, ймовірно, на 1580 – 1590-і рр.), гетьман Війська Запорозького Петро Конашевич-Сагайдачний. Військовою славу принесли йому морські походи на кримські і турецькі береги (особливо здобуття Кафи 1616 р.), похід на Москву 1618 р. під час чергової польсько-російської війни, а найбільше – битва під Хотинем 1621 р., де запорожці відіграли головну роль у перемозі над турками, а їхній гетьман отримав важке поранення, від якого наступного року помер. Сагайдачний разом із Військом Запорозьким зробили вирішальний внесок у відновлення – суцільно волі польського королівського уряду – православної ієрархії України і Білорусії 1620 р. (значенно, що при цьому більшість поставлених єрусалимським патріархом єпископів – із київським митрополитом Іоаном Боречким на чолі – нахачалися, викладали, підтримували наукові і літературні зв'язки з Острогом та його академією). Разом із Військом Запорозьким гетьман записався у київське Богоявленське православне братство, де працювало немало інших «острожан», що значувало собою союз козацтва з українським національно-релігійним рухом.

Близько 1621 р. православні міщани Острога звернулися до козаків із скаргою на утиски з боку власниці міста Анни-

Алоїзи Ходкевич. За наказом старшого Війська Запорозького Яцька Бородавки козацькі загони, що прямували під Хотин, вступили в Острого і обклали контрфорсами причетних до цих утисків осіб.

Острожані брали активну участь у подіях Великої національно-визвольної війни, що під проводом Богдана Хмельницького розпочалася 1648 р. Під час війни козацьке військо кількаразово оволодівало містом і тривалий час тримало в ньому оборону. Згадки про Острога та бої, військові сутички та дипломатичні переговори обох сторін у його околицях не раз зустрічаються в документах Богдана Хмельницького, а один із його універсалів – від 2 (12) грудня 1648 р. – підписаний Б. Хмельницьким в Острозі, де він зулянився по дорозі в Київ. У цьому універсалі гетьман погоджувався на перемир'я з польською стороною за умов, що на залишених козацьких територіях не здійснюватимуться утиски й переслідування православно-го українського населення.

Повідомлення деяких авторів про юнування в роки визвольної війни Острозького козацького полку і його переселення на Слобожанщину підтверджені у джерелах немає. Очевидно, тут «спрацювала» схожість назв волинського міста Острог і полкового міста Слобідської України Острозьк, заснованого в ті роки козаками-переселенцями на території Російської держави.

У результаті військово-політичних потрясінь 1650-х рр. Острого опинявся за межами української козацької державності. Під час переговорів по підготовці Гадяцького акту 1658 р. козацькі дипломати, що представляли гетьмана Івана Выговського, вимагали повернення православним Троїцького монастиря із шпиталем в Острозі та призначення на нього князюми Острозькими маєстностей.

1670 р. в місті працювала відома «Острозька комісія», на якій представники короля Михайла Вишневецького вивчили Михайла Ханенка гетьманом Правобережної України в складі Польського королівства, при цьому козацький устрій на Острог і Волинську землю не поширювався. ■